

VIII.

PRETHODNI IZVJEŠTAJ O IZUČAVANJU HRVATSKE GLAGOLJSKE KNJIŽEVNOSTI.

NAPISAO IVAN MILČETIĆ.

Pod kraj srpnja g. 1907. upravio sam visokoj kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj vladi molbu, da mi podijeli jednogodišnji dopust, da uzmognem pohoditi o svom trošku sve zemlje i gradove, gdje ima knjiga i rukopisa iz područja hrvatske glagoljske književnosti, pa da što prije napišem njezinu bibliografiju i povijest. Ovu je moju molbu preporučila Jugoslavenska akademija osobitom predstavkom. Dopust mi bude podijeljen za školsku godinu 1907—1908., no uz uvjet, da sam platim svoga zamjenika za 10 mjeseci. Kako bi to bilo za mene prevelika žrtva, kada sam i onako odlučio, da putujem bez ičije potpore, preuzela je Jugosl. akademija, da plaća moga zamjenika.

Budući da je glagoljska naša književnost neobično rastresena, a izučavanje njeno zahtijeva mnogo vremena, dala mi je visoka vlada na preporuku Jugosl. akademije dopust i za školsku godinu 1908—1909., no ovoga puta bez uvjeta, da se nadoknađuje plaćanje moga zamjenika.

Držim za svoju dužnost, da ovdje prethodno u kratko izvijestim o uspjesima svojih studija; dok ću sustavno

obrađivanje i objelodanjivanje sakupljena materijala prepustiti najskorijem vremenu, kada dovršim proučavanje glagoljskih spomenika u Zagrebu, na Krku i u hrv. Primorju.

1.

Izvan Hrvatske nijesam se nigdje tako dugo zadržavao, kako u bijeloj Ljubljani, u simpatičnoj metropoli naše braće Slovenaca. Ondje sam boravio 4 puta: u studenom 1907., u siječnju, u svibnju i u kolovozu 1908. U Ljubljani se naime nahodi veliko blago iz starijih slavenskih književnosti, osobito iz staroslovenske, hrvatsko-srpske, ruske i slovenske. Što se tiče slavica, ponos je Ljubljanec. k. licejska, sada studentska biblioteka. Ona je lijepo smještena u prizemnim prostorijama nove c. k. državne gimnazije. Jezgra njenih dragocjenih rukopisa i inkunabula potječe iz privatnih knjižnica baruna Cojza i glasovitog slaviste Kopitara.

Glagolitica su ovdje obilno zastupana ¹. Dosta ima i hrv. protestantskih knjiga iz XVI. vijeka. Mene zanimahu najviše rukopisi, koji su znameniti poradi svoje starine i veličine, neki i poradi svojega krasnog pisma, nakita i minijatura. Najveći su i najznatniji kodeksi na pergameni: dva brevijara (jedan potpun u dva sveska), dva misala, jedan psaltir s odlomcima brevijara i rituala, onda jedna postila na papiru, sve iz Cojzove zbirke, izuzevši psaltir, koji je iz Kopitarove knjižnice. Iznenadilo me je, da krasni misali i brevijari (XIV. i XV. vijek) potječu iz Istre, i to iz malenog Berma. Mnoge poznije bilješke, većinom iz XVI. vijeka, potvrđuju to. U hrvatskom primorju (Ledenice) napisana

¹ Nešto je o njima pisao Jagić u „Anzeigeru“ filoz. istor. razreda bečke akademije, XX., 1899.

je pomenuta postila (1627.) Zanimljivo je, da se u be-ramskim kodeksima spominje „pop Grgur Senjanin, pridievkom Kraljić“ kano knjigovezac. Pored ovih većih glagoljskih kodeksa ima u studijskoj knjižnici i neko-liko vrlo starih fragmenata na koži; više manjih rukopisa, koji sadržavaju duhovne govore, moralna razma-tranja, dijelove brevijara, crkvenih pjesama, više gla-goljskih (iz Istre) i ćirilskih listina (o Uskocima).

Služi na čast Kranjskoj bogati zemaljski muzej Ru-dolfinum. U njegovu se arhivu nalazi i lijepa zbirka glagoljskih fragmenata, pisanih na pergameni, a na-đeni su gotovo svi u kranjskim župnim uredima (Slap, Selce, Rakitna, Škofja Loka, Cirknica, Gora, Sv. Martin pri Litiji, Naklo, Rudnik, Sv. Petar u Ljubljani, Bled) i u biskupskom arhivu ljubljanskom. Ovdje je jasno svjedočanstvo, da su Slovenci u Kranjskoj dobro po-znavali negda slavensku liturgiju. Može biti, da ovi spomenici dođoše većim dijelom iz Istre; no pitanje će istraživanje za cijelo dokazati, da su i Slovenci sami pisali glagoljskim pismom.

Baronu Cojzu (1747—1819.) pripada svakako slava jednoga od mecena i sabirača slavenskih književnih starina pod kraj 18. i na početku 19. vijeka. On je lako čitao glagoljske i ćirilske rukopise, prepisujući iz njih latinicom crkvene sekvencije i važnije bilješke. Nje-govi agenti među južnim Slavenima nabavljahu mu ri-jetke kodekse i knjige slavenske, pa knjige o Slaven-stvu na stranim jezicima. Slagao je on i bibliografiju slavensku. U jednom futralu (Slavischer Katalog, 368.), u kojem je pohranjena takova građa, a potječe djelo-mice od njega samoga, ima popis glagoljskih rukopisa od g. 1798. Ovdje je primijetio Cojz, da je jedan misal dobio iz Istre od grofa Hohenwartha. Načinio si je on i mali bukvar glagoljsko-ćirilski. Čitao je i sla-veno-srpske knjige.

Cojz¹ dopisivaše i sa mnogima uglednim ljudima svoga vremena, pa i sa poznatim arhiđakonom Matijom Sovićem iz Osora, od koga je kupio i njegovu ruko-pisnu slavensku gramatiku, izrađenu prema Smotrickom. Sačuvano je ovdje i nešto korespondencije Fortis-Sovićeve o ćirilici, glagoljici, o starom slavenskom crkvenom jeziku, koja upotpunjuje korespondenciju Fortis-Bajamontovu u spljetskom arheologičkom muzeju.

U Ljubljani rekoš svojim slovenskim prijateljima, da bi morali Slovenci podignuti Cojzu ipred studijske biblioteke doličan spomenik. Svaki će prijatelj slavistike štogod priložiti, pa i mi Hrvati i Srbi.

Da sam u Ljubljani mogao proučiti sve, što sam želio, dužnost je moja izreći veliku hvalu kustosu studijske biblioteke g. Konradu Stefanu, a još veću skriptoru g. L. Pintaru.

2.

U Pragu sam izučavao glagoljske starine mjeseca ožujka, a u Beču mjeseca travnja 1908.

I ako bijaše glagoljica dobro poznata starim Česima, opet zlatni Prag posjeduje malo glagoljskih spomenika; ćirilicom pisanih je ondje mnogo više, što vrijedi i za Beč i Ljubljanu.

Najviše slavenskih kodeksa nalazi se u velikoj knjižnici češkoga muzeja, koja se obogatila sjajnom zbirkom P. J. Šafaříka, izvrsnoga poznavatelja književne prošlosti našega naroda.

Hrvatskih glagoljskih kodeksa ovdje nema. Sačuvalo se samo desetak malih odlomaka iz XIV. i XV. v. na pergameni, a sadržavaju dijelove misala, brevijara i

¹ Čudim se, da Glaser u svojoj „Zgodovini slov. slovstva“ (I sv., s. 36, 37.) ne spominje ni jednom riječi ovih Cojzovih zasluga.

psaltira. Gdjekojima će biti domovina Hrvatska, jer jezikom i pismom pripadaju hrvatskoj recenziji; no nije isključeno, da su neki od njih dijelovi rukopisnih knjiga, prepisanih od hrvatskih glagoljaša — možda i od njihovih čeških učenika — u samostanu Emauskom (na Slovanech), što ga bješe osnovao g. 1347. Karlo IV., pozvavši u Prag hrvatske Benediktince.

Velika su kurioziteta fragmenti iz istoga vremena, pisani češki, ali hrvatskom uglatom glagoljicom. U knjižnici c. k. sveučilišta u Pragu sačuvala se i češka biblija (samo drugi dio), pisana glagoljskim pismom iz XV. vijeka in folio (258 listova), za koju se na 258^a strani kaže: „псана тато библе от братрзи клаштерских, але нѣ от писарзов' харватских'.“

Najvažniji hrvatski glagoljski spomenik u Pragu jest psaltir žakna Kirina od g. 1359., napisan „в светомъ Кузми и домѣни в сени“, koji sam mogao proučavati u c. k. sveučilišnoj knjižnici dobrotom bibliotekara knjižnice kneza Lobkovica, g. prof. Vřešťala.

Poznavao ga je već Dobrovský, a Šafařík ga je pota-
nje izučavao i latinicom prepisao, a njegov se prijepis
nahodi u knjižnici češkoga muzeja. Šafařík si je pri-
bavio iz Zadra i prijepis Pašmanskoga psaltira (lati-
nicom), koji je sada u knjižnici Jugoslavenske akade-
mije. Šafařík je ispoređivao tekst praškoga kodeksa s
bolonjskim i s ćirilskim od g. 1495.. što se sve čuva
u češkom muzeju.

U pomenutoj sveučilišnoj knjižnici našoh još neke
sitne hrv. glagoljske odlomke, koji bi mogli biti iz
XIV. vijeka, nego sam mogao iz njih pročitati samo
nekoliko riječi. Netko ih je polio nekom modrom teku-
ćinom, pa postadoše nečitljivi.

Još ću spomenuti, da sam pregledao u knjižnici če-
škoga muzeja i mnogobrojne bilješke Šafaříkove o ži

votu i djelima jugoslavenskih književnika od najstarijih vremena pa do Šafařika, onda izvatke iz starih hrvatskih pisaca i mnoge neštampane pjesme. To su podaci i građa, što je šiljahu Šafařiku njegovi pouzdanici iz jugoslavenskih krajeva, najviše iz hrvatskih. Ovako je postalo Šafařikovo djelo: „Geschichte der südslavischen Litteratur“, koje nije za pravo nego bibliografsko-bibliografsko. Ovdje ima dosta neobjelodanjene građe. Malo je moje otkriće: zaklinjanje „Nežita“ iz stare bogomilske književnosti na jednom listu. Kako su ovake stvari bile pisane samo ćirilicom, a praški je odlomčić pisan glagoljicom (iz XV. ili XVI. vijeka), dobija ovako znatnu važnost.

Hvala prijatelju J. Vajsu i knjižničaru češkoga muzeja, sveuč. profesoru Č. Zibrtu, koji su me podupirali u mojim studijama.

3.

U Beču je mnogo bolje zastupana hrvatska rukopisna glagoljska književnost nego u Pragu. U c. k. dvorskoj knjižnici nađoh šest velikih kodeksa na koži, 2 na papiru. Dva su iz XIV., tri iz XV., a jedan iz početka XVI. vijeka. Po sadržaju: dva misala, jedan tumač psaltira (papa Frašćića iz Lindara u Istri), 1 brevijar (*proprium de tempore*) od Vida Omišljanina, tumačenje evanđelja (Tomaš „z bana dvora z bužan“) i „Kvadriga“ (od popa Simona Grebla). Osobito je zanimljiv misal kneza Novaka, koji potječe, kako se čini, iz Istre, pa bismo opet i među ovim spomenicima imali većinu iz Istre i otoka Krka. Među mnogobrojnim bilješkama i glosama iz Istre nalazimo traga kajkavštini.

Kustos rukopisnog odjela dvorske knjižnice g. F. Menčik bio je tako uslužan te je iznio pred mene zbirku još nepopisanih glagoljskih manjih rukopisa, ve-

činom iz XVI. i XVIII. vijeka. Ima tu mala kronika, u kojoj se bilježe najviše vijesti o Turcima (1300—1541.); historičke sitnice iz Istre (16. v.); dijalog o sakramentima (17. ili početak 18. vijeka); više ostrižaka na papiru i pergameni; jedna ćirilska listina iz Dalmacije (18. vijek), 2 glagoljske listine iz Veprinca u Istri (1671).

Ovdje nađoh zanimljivu bilješku iz g. 1501.: „Ѣ попь гргуръ из сена с'тоещи в ѡерми поли пазина превезахъ та мисаль в'нугмѢ поли роча“.

U nekim rukopisima javlja se pored glagoljice i ćirilica, pa i na samom Krku. Izuzevši kodeks Vida Omišljanina, ćirilica je svuda, koliko je ima, oblika „bosanskog“.

Sva ova manja građa nije još ni od koga upotrebljena, koliko ja znam, a potječe iz ostavštine profesora Miklošića.

Gdjekoji fragmenti mogu biti iz XIV. vijeka.

4.

U Italiju krenuh u početku svibnja 1908., a vratih se kući iz te klasične i divne zemlje pod kraj lipnja.

Kako su akvilejski patrijarhe bili dugo crkvene poglavice i u hrvatskim zemljama te su odlučivali i o sudbini slavenske liturgije, zaputih najprije onamo, vjerujući, da ću možda što naći ili barem čuti o našim glagoljašima. Bijah hude sreće. Akvileja je danas neznatno selo, u kojemu su jedina viša inteligencija ravnatelj arheološkog muzeja, župnik i kapelan. Potraživ odmah prvu dvojicu, no oni bijahu slučajno odsutni. Tako sam bio upućen samo na kapelana, mlada Furlana, koji je ondje kratko vrijeme, i na muzejskog asistenta, inače stolara i fotografa.

Začudio sam se bogatom muzeju, punom rimskih, donekle i grčkih starina. Pregledao sam glasovitu bazi-

liku i malu zbirku latinskih inkunabula iz XV. vijeka (2 psaltira i 2 antifonarija s notama), 3 golema sredovječna kodeksa na koži s notama (antifonarij itd.) Mnoge je inicijale neka opaka ruka izrezala i odnijela. I to je sve, što je preostalo od knjižnice i arhiva ponositih akvilejskih patrijarha. Sve je drugo odneseno u Vidam, Goricu i Beč, kako mi bi rečeno u Vidmu.

Slavica — nepoznata.

Oдох i u Vidam¹, odakle sam se opet povratio praznih ruku. Monsignor Trinko, profesor bogoslovlja, jedini valjada svijesni Slovenac u vidamskom kraju, uvjeravaše me, da je njihov kaptolski arhiv dobro proučen od raznih učenjaka, no da u njemu nema nikakovih slavenskih rukopisa. U knjižnici nadbiskupskog sjemeništa nahodi se nekoliko rijetkih hrvatskih i slovenskih izdanja, n. p.: „Blago jezika slovinskoga“ (1649; izvrsno sačuvan eksemplar).

Od mons. Trinka i od jednoga njegova kolege doznah štogod o slavenskoj liturgiji u vidamskoj pokrajini, n. pr. da se u S. Pietro degli Slavi nahode dvije štampane glagoljske knjige; da su župe Nimis, Atimis i Tarcento pozivale popove glagoljaše iz Istre i Dalmacije, i da se u više dokumenata čita „presbyter de Vegla“. Mons. Trinko poklonio mi je za našu Akademiju jednu listinu, koja se tiče početka Zrinjsko-Frankopanske bune. I to je sve, što sam odanle donio.

Htjedoh, da posjetim Cividale i Goricu (Görz), nego me odvratio od toga puta moj ljubazni vidamski vodič, prof. Trinko, uvjeravajući me, da u pomenutim gradovima ne ću ništa naći.

S preporukom moga poštovanog prijatelja, mons. F. Bulića, ravnatelja c. k. arheološkoga muzeja u Spljetu, i po-

¹ Slovenci oko Vidma govore „Vidan“.

časnog člana naše Akademije, bijahu mi otvoreni u Mlecima svi arhivi i sve knjižnice. Predstojnik kr. državnog arhiva u Mlecima Malagola reče, da je pripravan na svaku uslugu već radi toga, što njegovom arhivu šalje naša Akademija svoje krasne publikacije. Predavši mi listić za knjižničara sv. Marka, kaza mi: Pišite mi, telefonirajte! Sva ta vanredna prijaznost nije mi ništa koristila, jer slavenskih kodeksa u Mlecima nema, a arhivi su mletački dobro pocrpeni i od naših istorika, osobito od Šima Ljubića. U archive nijesam mogao da se zakopam, pa da se možda namjerim na koju sitnicu, vrijednu samo za istorika.

U Marcijani sam našao dva ćiriliska kodeksa i dva fragmenta glagoljska, no ni to nije nepoznato. Glagoljski se fragmenti sastoje od dva listića na pergameni, pisani u dva stupca. Opisao ih je već g. 1894. prof. D. Ciampoli, sada knjižničar Casanatense u Rimu.

I ništa više.

S ovim hrvatskim fragmentima vezano je zajedno mnoštvo svakojakih fragmenata grčkih i latinskih, među kojima ugledah i 3 originalne listine Josipa II., Rudolfa II. i Leopolda II.: jedna je njemačka, a dvije češke! Upozorio sam na njih češke prijatelje, koji ih već, mislim, prepisаше.

Bio sam i u lijepoj crkvi S. Giorgio degli Schiavoni. Uzdržava je bratovština dalmatinska. Neki njezini članovi podrijetlom su doduše Dalmatinci, ali opet hrvatskoga jezika ne znaju. Kapelan ove bratovštine čita misu svake nedjelje na latinskom jeziku. Još pred nekoliko godina pjevaše se u velikom tjednu „muka“ hrvatski po „Šćavetu“, dok to nije zabranio bivši mletački patrijarha Sarto. Prostorije se arhiva, koje su na tavanu, baš onda popravljahu, a spisi (nijedan nije

stariji od 16. vijeka) društveni popisivahu. Hrvatskog spisa nema nijednoga, ali ima par knjiga hrvatskih. Budući da je nedavno sve pregledao prof. L. Jelić iz Zadra, nijesam se više vraćao onamo.

Pođoh i na ubavi otočić S. Lazzaro, na kojem je čuveni jermenski samostan. Rodoljubni Mehtaristi, koji se ukloniše ovamo pred silom turskom, sagradiše samostan, školu, muzej, knjižnicu (broji preko 30.000 svezaka) i tiskaru. Ovo je jedan od najvećih rasadnika jermenske kulture. Odavle šalju ovi pobožni monasi u svoju jadnu domovinu knjige i novine, što se ovdje štampaju. U knjižnici imaju gotovo cijelu jermensku književnost. Među rukopisima nahode se velike rijetkosti, n. p. jermenski misal iz VIII. i jermenska Aleksandrida iz XIII. vijeka.

Mišljah, e ću ovdje otkriti kakvu slavensku starinu. Ništa! Knjižničar me uvjeravaše, da oni nemaju nikakih slavenskih rukopisa ni knjiga. G. arhivar Malagola uputio me još na g. Moschettija, ravnatelja gradskog muzeja u Padovi, gdje bi moglo biti štogod za mene; no on mi je ljubazno odgovorio, da knjižnica gradskog muzeja ne posjeduje ni jednog slavenskog kodeksa. Ne preostade mi drugo, nego razapeti jedra i krenuti dalje. Otputovah u slavnu Firencu.

Ovdje sam se imao prilike diviti starinama i umjetninama. Veselilo me, kada ugledah u glasovitoj galeriji Degli Uffici neke slike našega slavnoga minijaturiste Julija Klovija, koji je označen i u katalogu s oznakom: „de Croatia“, kako se čita i u epitafiju na njegovu grobu u S. Pietro in Vincoli u Rimu.

Nego mene zanimahu ponajprije biblioteke i slavenski kodeksi. Zaputim dakle u knjižnicu Biblioteca nazionale Centrale.

Uzeh u ruke VII. i VIII. svezak djela „Inventari dei manoscritti delle Biblioteche d' Italia“, gdje su opisani rukopisi Florentinske narodne knjižnice. Slavensko ništa! Pregledah par lat. i talij. rukopisa, u kojima sam našao samo gdjekoju sitnicu o našem narodu i jeziku, n. pr. nešto smiješno o glagoljici i ćirlici u kodeksu 16. vijeka, što ga je napisao fratar D. da Firenze: „Alfabeto di Lettere Maiuscole di diverse lingue“.

Prijaznošću bibliotekara g. Morpurga upozoren bih na jednog do nedavna nepoznatog talijanskog pjesnika (umr'o 1502.), koji je unio u jedan svoj sonet nekoliko — nepristojnih! — hrvatskih riječi. To je doista čudnovato. Spominje on u nekom drugom sonetu i Češku, a bio je — iz Pistoje.

Zlovoljan poradi tako mršave žetve, odijelih se od Dantova zavičaja, pohodih Tommaseov grob u Settignano, pa otputovah u „vječni grad“.

5.

U Rimu ima lijep broj glagoljskih kodeksa u glasovitoj vatikanskoj knjižnici i u državnom arhivu sv. Petra, kamo me je uveo moj prijatelj mons. dr. Karlo Horvat. U kratko je već o njima progovorio naš Jagić (Archiv für slav. Phil. XXV.) U arhivu sv. Petra nađoh zanimljiv glagoljski brevijar, a u vatikanskoj knjižnici: 2 misala (1 iz početka 14. v., a 1 iz 15. v.), tri brevijara (2 iz 14. v., 1 iz 15. v.), proprium sanctorum (valjada iz kraja 17. vijeka), eksorcizme iz 16. v., rukovodnik za svećenike (15. v.), uputu svećenicima o ispovijedi (t. z. Antonin) iz početka 16. v. Većina ovih kodeksa dospjela je u Rim s otoka Krka, neki potječu iz senjske biskupije, a jedan, čini se, iz sjeverne Dalmacije. U mnogim se rukopisima javljaju

pored glagoljskih i ćirilske prigodne bilješke, pa i u onima s otoka Krka. To je svjedočanstvo, da su i najtvrdi Hrvati, čakavci, dobro poznavali i upotrebljavali ćirilicu.

Od štampanih glagoljskih knjiga zavirio sam samo u brevijar Omišljanina Brozića (1561.) sa 6 listova na pergameni iz brevijara od g. 1492. (kako tvrdi Parčić).

Od rukopisa, koji pripadaju hrvatskoj književnosti, pisanoj latinskim slovima, pozabavio sam se oko Gundulićeva „Osmana“ (ostavio ga je vatikanskoj knjižnici njezin bibliotekar Stj. Gradić, koji je umro g. 1683.), oko Palmotićeve „Kristijade“, pa oko iste „Kristijade“, koju je prepisao ćirilskim slovima bosanski fratar Mihovio Radnić, mijenjajući ponešto izvorni tekst.

Budući da se s krajem lipnja zatvaraju papinski arhivi i vatikanska knjižnica, morao sam prekinuti svoje studije. A koliko će još biti ondje nepoznata blaga za hrvatsku književnost i povijest! Mons. Horvat već je doslije koješta novo otkrio, premda ne boravi dugo u Rimu.

Čujem, da ima u arhivu propagande nekoliko debelih svezaka pod naslovom: „Illyrica“. Ja nijesam ni kušao, da onamo uđem, jer nijesam imao kada. Rekoše mi ipak, da se dozvola za ulaz vrlo teško dobija. Eto zahvalne zadaće za mons. Horvata!

Jednog dana odvezoh se u divni Castel Gandolfo više Albanskog jezera, pa se tom prilikom navrnuh u samostan grčkih Bazilijanaca u zamamljivom mjestancu Grottaferrata. Mišljah: bit ću ovdje bolje sreće nego u mletačkih Jermena. Isprazna nada.

U Rimu i oko njega svaka je crkva mali muzej umjetnina i starina, a kamo li ne će to biti samostan. Bazilijanci imadu i rijetkih starina i umjetnina, no dored toga i slikarsku školu za minijature prema grčkoj

tradiciji, osobito u ornamentici. Kada prispjeh onamo, u crkvi se služila večernja na grčkom jeziku, dok je slavenski jezik zamuknuo u svim crkvama, što ih stari Hrvati podignuše u Italiji, pa i u rimskom sv. Jeronimu

Mene zanimahu dakako i ovdje slavenske knjige i kodeksi. Na moju želju izniješe pred mene sve, što imaju: uzorke ruskog alfabeta i ukusno moderno izdanje jednog starog crkvenog spomenika, što nabaviše Bazilijanci za svoju školu radi krasnih inicijala i nakita u duhu bizantinske tehnike.

Talijanske knjižnice obiluju kodeksima perzijskim, arapskim, turskim, jermenskim, grčkim itd., dok su eto vrlo slabo poznati slavenski. Niti je to meni razumljivo, niti su mi tu pojavu znali rastumačiti Talijani, koje sam zato pitao. A mi smo Hrvati neposredni susjedi Talijana. Ta Hrvatsku spominje i Dante u svojoj glasovitoj „Divina Commedia“!

6.

S osobitim sam veseljem i izvjedljivošću otputovao u Istru pod kraj mjeseca rujna 1908. Neobično velik broj glagoljskih rukopisa, što sam ih već doslije naveo, a domovina im je Istra, podržavaše u meni nadu, e ću se dokopati kake rijetkosti, i ako sam znao, da je bio Kukuljević više puta u Istri, i da mu je šiljao u Zagreb hrvatske natpise, knjige i rukopise mnogozaslužni Slovenac, skromni seoski pop Volčić.

Moje su se nade izjalovile. Obilazio sam krasne krajeve nutarnje Istre, najviše oko Pazina. Pergamene ne vidjeh ni jedne. Pošao sam i u ubavi, ali maleni Beram na zelenom brežuljku, s nekim pobožnim osjećanjem zahvalnosti prema beramskim glagoljašima, koji nam ostaviše nekoliko sjajnih kodeksa. Pa opet rezultat

negativan. Beramski župnik Grašić ne mogaše mi dati nikakova razjašnjenja o starim glagoljašima u njegovoj župi. Spisi župnog ureda šute. Treba imati na umu i to, da je prosvijetljeno rodoljublje nekih modernih Talijana uništilo mnogo glagoljskih natpisa, knjiga i rukopisa. Tako se sačuvaše tek u nekoliko župa glagoljske matice. Mnogo književnih starina spasoše Kukuljević i Volčić, te se sada nahode u arhivu Jugoslavenske akademije.

Praznoruk se ipak ne vratih iz Istre. Ponajprije nađoh više nepoznatih glagoljskih natpisa iz XV. i XVI. vijeka. Najzanimljiviji su oni u crkviici bl. djevice Marije izvan Berma i u crkviici sv. Antuna u Barbanu. Ovo su vrlo stare kapele, možda starije od 14. vijeka. Na fresco-slikarijama (one u Barbanu su znatne) ima silan broj glagoljskih bilježaka, napisanih, bolje urezanih, od raznih popova. I ovdje sam pored glagoljice otkrio ćirilicu.

Glagoljskih kodeksa na papiru nađoh samo nekoliko u Dolini kraj Trsta — dakle u slovenskom kraju — i u Puli. To su zapisnici bratovštine sv. Antuna u Vabrigi iz 16. vijeka (sada u dra. M. Laginje u Puli); zapisnici i urbari raznih bratovština iz okolice dolinske (u župnom uredu) iz 16. i 17. vijeka. Ovi posljednji rukopisi mogu imati vrijednosti i za naše pravo.

Bio sam i u susjednom selu Ricianje, gdje je već šest godina crkva zatvorena. Ricianjei su bez popa. Oni se bore za slavensku liturgiju, koje za cijelo ne će dobiti. Crkvene oblasti im obećavaju samo čitanje evanđelja i epistole na narodnom jeziku. Da je u onoj lijepoj uvali oko Doline vladao u prošlosti u svim crkvama slavenski liturgični jezik, svjedoče dolinski rukopisi i hrvatski glagoljski misal od g. 1483. u Ricianjima, u kojemu nađoh raznih bilježaka hrvat-

skih i slovenskih (jedna je ćirilaska), koje se tiču onih krajeva. Ricmanjci čuvaju ovu rijetku hrvatsku inkunabulu (izvrsno sačuvanu) pod ključem kano moći kakova sveca.

Oni mali gradići po nutarnjoj Istri: Buzet, Pićan, Tinjan, Roč, Barban itd. imadahu negda svoje bogate arhive. Važnije stvari razniješe Talijani — štogod je spasao za nas Kukuljević, — a što je ostalo, leži na tavanu ili na zemlji. U takovu sam stanju našao općinske arhive u Roču i Barbanu. Ove su općine danas u hrvatskim rukama, pa mi obećаше, da će sačuvane spise smjestiti u ormare, da ih vlaga i prašina posve ne uništi.

Tražio sam glagolitica i po Trstu. Čudnovat je latinski natpis na kući br. 2 u ulici S. Maria Maggiore — sa nekoliko glagoljskih slova.

Mons. Flego, kanonik i ravnatelj biskupske pisarne, uveo me je u biskupski arhiv, u kome sam nekoliko dana prevraćao zaprašene fascikule. Pregledao sam ipak (vrlo površno!) samo spise bivše biskupije u Novom Gradu (Cittanova), gdje sam našao dosta vijesti o slavenskoj liturgiji i porabi hrvatskoga jezika do biskupa Stratika (pod kraj 18. v.). Još se g. 1743. potpisao prigodom vizitacije župnik u Tribnu glagoljicom, — dakle nije znao pisati latinicom. Dolazi pače ispod jednoga zapisnika latinskoga od. g. 1748. primjedba: „nesciens scribere (t. j. latinski), fecit signum crucis“. Važna su biskupska izvješća o stanju svećenstva i crkava (vizitacije). Znatna je i korespondencija biskupâ. Nahode se i dvije rasprave na talijanskom jeziku o „šizmaticima“, t. j. o pravoslavnima u Dalmaciji. Jamačno je obje napisao biskup Stratiko, rodом Dalmatinac, potonji biskup hvarski. Još sam ovdje otkrio talijansku raspravicu dubrovačkog pjesnika Ignjata Đor-

đića: da li pripada Boka Kotorska Dalmaciji. Đorđić se ruga Ivanu Luciju, da je „il quinto Evangelista de' Dalmatini“.

Od rukopisa iz dubrovačko-dalmatinske književnosti, koje sam po Istri vidio, spomenut éu samo ovaj: „Mandaljena pokornica gospodina Dživa Vučića Bunića, vlastelina Dubrovačkoga del 1705. Rescritta del 1714, copia seconda“. Na kraju: „V' Hvalu Gospodina Dživa Bunića, Pjesan Gospodina Džona Palmotića“; „Del molto illustre Sigr. Francesco Bobali. Sonetto“; napokon: „All' Illustrissimo signor Gio. Serafino di Bona per le sue Lagrim' di Madalena. Sonetto“. Ovaj rukopis potječe iz Savudrije (Salvore), a sada je u župnika Slokovića u sv. Petru u Šumi.

Štošta sam našao i u kanonika-župnika Pindulića, n. p. jedno nepoznato hrvatsko djelce uvaženog talij. književnika, kanonika Petra Stankovića (1828.), rodom Barbanca. Njegova se knjižnica nahodi u Rovinju. Trebalo bi je pregledati.

7.

U Dalmaciji sam proboravio ravno mjesec dana: od 24. listopada do 24. studenoga 1908., i to u sjevernoj i srednjoj. Dalje na jug nijesam kretao. Da sam dospio do Dubrovnika, zakopao bih se bio u neiscrpne knjižnice, iz kojih ne bih našao izlaza, a za moja glagolitica ne bi bilo ipak velike koristi.

Bijah u Spljetu, na Braču, u Poljicima, u Omišu, u Kninu, u Šibeniku, Trogiru i Zadru. Uspjesi moga puta po Dalmaciji bijahu prilično negativni, što se tiče glagolitika. Pa i to je napokon dobitak za nauku. Tražio sam glagoljicu, a našao sam ćirilicu i ondje, gdje je nijesam očekivao. Sabrao sam ipak mnogo biografskih i bibliografskih vijesti iz starije hrvatske književnosti, pa štogod folklorske i dijalektološke građe.

U Spljetu glagoljici ni traga, ali dosta ćirilskih listina iz 17. i 18. vijeka u biskupskom arhivu i u arheološkom muzeju. Bulić ih nabavlja najviše iz Poljica. Zanimljiva je muzejska zbirka kojekakvih „ateštata“ (svjedodžbi) mletačkih generalnih proveditura o junaštvima Dalmatinaca u boju s Turcima. Pisani su talijanski, ali izvana dolaze bilješke ćirilicom, n. p. u „ateštatu“ Aloiza Moceniga od g. 1720.: „атештат од јунака пољички, када турци изгубоше у доцу.“ Prema ovakim svjedodžbama složio je Kačić mnoge svoje pjesme.

Ordinarijat spljetski dopisivaše s poljičkim popovima ćirilicom. Naredbe mletačkih proveditura pisane su talijanski, no na svakom spisu dolazi hrv. prijevod, pisan ćirilicom. Ima ih dosta u muzejskom arhivu, gdje sam našao različite građe iz starije hrvatske književnosti, osobito u ostavštini bivšeg muzejskog ravnatelja Carrare. Načinio sam posebne fascikule, u koje sam spremio sve, što bi bilo vrijedno pocrpsti, a ravnatelj će Bulić to rad poslati Akademiji na proučavanje. Ta meni je u Spljetu stavio na raspolaganje bez ikakvih formalnosti sav svoj arhiv i knjižnicu!

Živa me je želja vukla u Poljica¹, u tu starohrvatsku veliku općinu, koju je onako krasno opisao don Frane Ivanišević u „Zborniku za nar. život i običaje“ (k. VIII—X). naše Akademije. Pođoh najprije k njemu u Jasenice, koje imadu čaroban položaj nad morem. Izuzevši nekoliko hrv. liturgičnih knjiga njegov župni arhiv nema ništa glagoljsko. I on i profesor Pivčević, Poljičanin, kateheta u spljetskoj gimnaziji, uvjeravahu

¹ O stogodišnjici propasti autonomije poljičke (1907.) izadoše ove tri zgodne radnjice: „O postanku Poljica“ (u programu splj. gimnazije za g. 1906/7.) od I. Pivčevića, „Nakon sto godina od ukinuća poljičke knežije“ (Dubrovnik 1907.) od Iv. i Jakova Pivčevića, i „Pomen nekolicine Poljičana“ (Spljet 1907.) od I. Pivčevića.

me, da nijesu nikada vidjeli u Poljicima glagoljskih rukopisa, a nijesu ni čuli, da bi se ikada upotrebljavalo u Poljicima glagoljsko pismo. Poljičani se služe u prošlosti glagoljskim liturgičnim knjigama, no njihovi popovi pišu samo t. z. bosančicom, koja se u njih i u njihovih susjeda zvala poljičkim pismom, katkada i glagoljicom. I pomenuti Pivčević sabira poljičke listine. Pokazao mi je dva mala ćirilska rječnika (konac 18. i početak 19. v.), u kojima se riječi starog erkvenog jezika tumače hrvatskim jezikom. U Dračevoj Luci nađoh kasnije nekoliko istisaka takovih rječnika. Bit će to udžbenici hrvatskih bogoslovaca u Prikom (Omiš). Makarski biskup Fabijan zove omiški seminar arvaskim (1816.), a spljetski vikar Didoš u isto doba ilirskim i slovinskim.

Krk, Poljica i Vinodol male su geografske, političke i prosvjetne jedinice u prošlosti hrvatskoj. Nigdje se nije toliko hrvatski pisalo, koliko u ta tri kraja. Na Krku i u Poljicima odgajao se golem broj popova. Kamo je dolazio „bodulski“ (krčki) glagoljaš, nosio je sa sobom glagoljski misal i pismo, a poljički pop isti misal, ali ćirilsko pismo. Na sjever dospješe Boduli u Istru, Kranjsku i Furlansku, a Poljičani se rastrkaše po svoj Dalmaciji, dospjevši i u Istru.

Mladi hrvatski književnik Ante Petravić, kapelan, doveo me u svoju rezidenciju, u Dračevu Luku (Valdispina) na otoku Braču. Ima neznatan broj stanovnika. Visoko je na brijegu s veličanstvenim pogledom na more i na otok Hvar. Ovdje je osnovao spljetski svećenik Marin de Capitaneis g. 1512. pustinju za sebe, a drugu za svoju sestru Miru. Pobjegoše pred Turcima. Popovi življahu ovdje kano pustinjaci. I danaskažu popu „pustinjač“. Prvotna crkva izdubena je u živcu kamenu. Danas postoje ondje dvije ženske pustinje. Žene se obvezuju na samotan i pobožan život no mogu se i udati.

U sakristiji našoh ovdje prvi glagoljski natpis. Na pojedinim ladicama ormara za svećenička odijela urezani su natpisi, koji kazuju, kakova je gdje oprava. Ormar je fina radnja XVII. vijeka; glagoljska slova uglata, lijepa i pravilna.

U posebnoj škrinji našoh znatnu zbirku hrvatskih knjiga, pisanih glagoljicom (17. i 18. vijek), ćirilicom (bosanska djela) i latinicom. U njoj ima i više istisaka rječnika, što sam ga već prije spomenuo („Slovník Pavla Radovića“ 1799). Na lat. i talij. spisima dolazi uvijek naveden sadržaj na hrv. jeziku. Sve je pisano ćirilicom. Popovi bijahu ovdje većinom Poljičani, koji redovno ne znadijahu drugoga jezika do hrvatskoga.

Kakova dva sata odavle nalazi se druga pustinja: Blaca, kamo nijesam zašao. Pustinjaka bješe i na šibenskim otocima.

Glagolitica su i u Trogiru terra incognita. Nigdje ništa, pa ni u kaptolskom arhivu.

Conte Fanfogna posjeduje lijepu knjižnicu, koja obiluje latinskim inkunabulama, svakojakim djelima lat., talij. i hrvatskim. Stari popis ove knjižnice nalazi se u spljetskom muzeju. Ima tu mnogo rukopisa, među ostalima golemo Zmajevićeve teologično polemično djelo o Srbima na talij. jeziku. Mene zanimalo je najviše izvrsno sačuvani glagoljski kodeks iz — čini mi se — 16. vijeka. Pregledao sam ga na brzu ruku, stojeći, ispisavši što god. Sadržava „Dijaloge sv. Grgura Velikoga i sv. Augustina“. Pismo prelazno, uglato-kurzivno. Iz bilješke na prvom i na zadnjem listu razabrah, da je bio g. 1706. u Vrbniku na otoku Krku, i to u popa Mata Fugošića.

U Fanfogninoj knjižnici našoh i „Dyalogus S. Gregorii Papae“ u četiri knjige (1514). Ovdje će valjda biti original hrv. prijevoda.

Kada sam već bio u srednjoj Dalmaciji, nijesam htio propustiti prilike, da pohodim Knin, koji se u nas mnogo spominje poradi njegova muzeja. Začudio sam se obilju starina iz predistoričkog, rimskog i hrvatskog doba. I nakon sjajnih spljetsko-solinskih zbirki, gdje je znanstveno carstvo Bulićevo, može u Kninu i učenjak uživati. Sredovječna zbirka nakita, oruđa i oružja: zbirka arhitektonskih odlomaka, pa latinskih natpisa, koji spominju hrvatske vladare — sve to služi na čast hrvatskom starinarskom društvu u Kninu. Većina je ove starinarske građe neobrađena. Započeo je znanstveno obrađivanje don Frane Bulić, nego je zadnjih godina sve zapelo. Najviše je tome kriv nametljivi diletantizam. Potreseno je danas i pouzdanje u upravu društvenu. To je razumljivo. U malenu gradiću nije obilna inteligencija, koja bi mogla ravnati ovakim poslom. I čovjek nevješt opaža, da se kopalo nesistematski, te ga se neugodno doimlje, kada vidi pred sobom gotovo same graditeljske odlomke. Fra Marunu moramo ipak priznati, da je stekao najviše zasluga za kninski muzej. Mimogred iznosim želju oca L. Maruna, da bi se pod egidom Jugosl. akademije obdržavao u Kninu kongres hrvatskih historika i arheologa. Zdrava ideja.

U ovom muzeju ima samo jedan glagoljski natpis iz Skradina, a objelodanio ga je već J. Vajs.

Ni u Kninu se nije, koliko pamte ljudi, pisalo glagoljicom u katoličkim župama, ali da ćirilicom.

I u Šibeniku sam otkrio glagoljsku — tabulu rasu. Ne poznaju glagoljice ni u biskupiji, ni u samostanima, ni u župnim uredima; dok se ćirilica i ovdje javljala.

Zamjerna je u Šibeniku knjižnica Franjevaca konventualaca. Inkunabula latinskih bit će u njoj blizu 100, latinskih kodeksa preko 70, a tiskanih knjiga do 7000. Većina toga blaga preneseno je ovamo iz Bri-

bira. Sadržaj je pretežno crkven. Među rukopisima ima znamenitih, n. p. neumi (note) iz X. vijeka. Stariješina o. Joso Milošević dovršava katalogizaciju. On tvrdi, da svih istoričkih isprava ovoga samostana nije još nitko pročitao. U kodeksima nahode se amo tamo znatne povjesne bilješke, još ne upotrebljene, osobito o redu franjevačkom.

Glagoljsko ništa, do štampani misal od godine 1741. i nepotpuni brevijar iz 17. vijeka. U jednoj lat. inkunabuli od g. 1504. nađoh poveću ćirilsku bilješku: „од Лодовика, сина месѣтра Михоча Каменара одъ дубровника“, pa i starinsku crkvenu pjesmu: „у се бриеме годиста“, koju sam isporedio sa prijepisima iz glagoljskih rukopisa i našao zanimljivih varijanti. Pored zbornika hrvatskih molitvi, blagoslova i crkvenih pjesama iz 17. ili 18. vijeka, nađoh, upozoren od oca Miloševića, u lat. kodeksu (omilije; 332 lista) na 127. listu hrvatsku pjesmu-molitvu pod lat. naslovom: „oracio pulcra et devota ad b(ea)tam v(irginem) mariam“. Pismo je latinsko. Rukopis će biti iz XIV. vijeka. Ovo je već malo književno otkriće! Jezik prikazuje nam čistu čakavštinu sa mnogo starinskih osobina u pogledu rječnika, glasova i oblika: ispuľnjenje, pult, gelbina, volov (= voljov, instr. sing.) itd. Sva je prilika, da je ova molitva najstariji književni spomenik hrvatski, pisan čistim pučkim jezikom, a neslavenskim slovima. Iznijet ćemo ga na javu zajednički, ja i g. gvardijan Milošević.

Zadar je sa svojom okolicom jedino staro sijelo glagolizma u Dalmaciji. Ovdje su bili glagoljaši i popovi i fratri, osobito Franjevci III. reda.

U arhivu c. kr. namjesništva konstatirao sam, da glasoviti „Polihorion“ nije došao do nas potpun, već da mu nedostaje prvih 35 listova. To pokazuje paginacija,

označena glagoljskim, vrlo sitnim slovima. Rukopis je bio negda u Benediktinaca u Tkonu na otoku Pašmanu. I na drugim listinama iz XI—XIII. vijeka otkrih poznije glagoljske bilješke iz XV. i XVI. vijeka.

U velikom rukopisnom svesku, kojega je naslov: „*Testamenti presentati nella cancelleria dei Conti di Zara dall' anno 1318 all' anno 1692. Volume I di c^{te}. 530*“, našoh obilje oporuka glagoljskih iz XVI. i XVII. vijeka s prijevodima ili izvacima na talijanskom jeziku. Prijevodi potječu od kancelara: „*della cancelleria illirica*“ (za glagoljicu), pored koga postojahu i kancelar „*serviano*“ (za ćirilicu). Dosta građe za nastavak Kuljevićevih „*Acta Croatica*“.

Dužan sam hvalu arhivskom činovniku Bettneru na njegovoj rijetkoj uslužnosti.

Um. župnik Roko Počina posjeduje glagoljski vrlo star odlomak misala i rituala na koži (obrađio Jagić u „*Archivu für slav. Phil.* XXII.), a prof. L. Jelić velik broj znatnih fragmenata iz XIV. i XV. vijeka, i cirkular splj. biskupa Cippika, koji potpisaše poljički popovi ćirilicom.

Najviše se književnih hrvatskih starina, osobito glagoljskih, nahodi u samostanu Franjevacu III. reda¹, gdje je iznesao pred mene sve, što sam želio, moj stari prijatelj, otac S. Ivančić, bivši definitor i provincijal svoga reda, jedan od prvih poznavalaca glagoljske književnosti.

Ovdje našoh Klimantovićev ritual (početak XVI. v.), svešćić svakojakih bilježaka iz Glavotoka (16. i 17. v.), više svezaka akata franjevačkoga reda (neki su važni za glagolizam u Istri), više zbornika crkvenih

¹ u spisima se često zove, n. pr. godine 1740.: provincija hrvačka.

pjesama, jednu koledsku pjesmu, čitave hrpe listina iz raznih krajeva, regule franjevačkog reda, spise raznih bratovština, mnogo notarskih spisa, šaljivu pjesmu: „шторѣ од трѣх дѣлѣ“ od Jivana Sabljica itd.

Od kodeksa latinicom pisanih najznatniji je prijevod Marulićev: „Od naslidovania Jsucharstova“.

Ova knjižnica posjeduje mnogo hrv. bibliografskih rijetkosti, štampanih glagoljicom, ćirilicom (bosanska izdanja) i latinicom.

Franjevci „hrvatske provincije“, tvrdi glagoljaši, ne zazirahu ni od ćirilice. Tako je fratar Juraj Livić iz Prvica zabilježio g. 1683. na „Исповиједаонику“ Stjepana Matijevića (Rim 1630), da je ovu knjigu „mučno štiti“, pa opet je pored glagoljskih bilježaka unosio sâm i ćirilske.

I ovdje sam našao jedno ćirilsko poljičko pismo, a mnogo ih više ima moj zadarski ljubazni cicerone, profesor Š. Urlić.

Dragocjena zbirka glagoljskih rukopisa pok. Ivana Brčića, profesora bogoslovije u Zadru i člana naše Akademije, dospjela je nakon njegove smrti prodajom u Petrograd. Dvorski savjetnik prof. V. Jagić bio je tako dobar pa se propitao ondje, ne bi li poslali u Beč pomenute rukopise, da ih ja ondje proučim. Dočekat će me rado u Petrogradu — odgovoriše —, no rukopisa ne mogu šiljati, jer bi se što moglo izgubiti.

8.

Profesor V. Jagić negdje je rekao, da je otok Krk „vagina rerum glagoliticarum“. Pa doista na onako malenu prostoru nije se nigdje našlo onoliko glagoljskih spomenika¹; nigdje nije onako velik broj glagoljskih

¹ Ima na Krku i više građevnih spomenika iz vremena krčkih knezova. Omišljani na žalost sada ruše, ili su već porušili, stari kneževski grad, da načine gradilište za župnikov stan. To im ne služi na diku.

rukopisa napisan ili prepisan. Glagoljica bijaše ondje od najdavnijih vremena pismo crkve, javnog i privatnog života, pa i pod mletačkom vladom. Svjedoče to i nekolike knjižurine službenih spisa u arhivu krčkog kot. suda od mletačkih javnih bilježnika, kojih bijaše u svakom većem mjestu na otoku, te strankama izdavahu ugovore i oporuke pisane na hrvatskom jeziku, a glagoljskim pismom. Samo u talijanskom gradiću Krku (Veglia) postojahu talijanski notar. Hrvatski bilježnici rade još na početku 19. vijeka. Župnici i fratri pišu glagoljicom sve do početka 19. vijeka. Posve je razumljivo, što je Krk dao hrvatskoj književnosti u novije vrijeme učene glagoljaše Crnčića i Parčića. Stvorila ih je tradicija, ljubav k starinama njihova zavičaja. I ja sam već u djetinjstvu s pomoću Brčićeva „Bukvara“ čitao glagoljska obiteljska pisma.

I ako je veći dio krčkih glagoljskih kodeksa propao ili dospio u velike knjižnice, strane i domaće, opet ih je još ostao na otoku priličan broj, djelomično vrlo znatnih. Ponovno sam uzeo u ruke krčke kodekse mjeseca svibnja ove godine, pa ću evo spomenuti, što sam našao, s primjedbom, da ću se onamo još vratiti toga radi.

Vrbniku pripada prvenstvo. Ponosi se on krasnim položajem (pronijela mu je ime po svemu narodu poznata narodna pjesma. „Vrbniče nad morem“), čistom hrvatskom tradicijom, obiljem hrvatskih književnih starina. Župna crkva vrbnička posjeduje sada četiri brevijara na koži iz XIV. i XV. vijeka, i dva misala, sve u velikom foliju. Brevijari nemaju psaltira, a prema tome moramo zaključiti, da je vrbnička crkva imala posebne psaltire, kojih je međutim nestalo. Misali opet ne obiluju „sekvencijama“, znak, da nijesu pisani u samostanima. Fratri naime unose u svoje misale i brevijare svakojake sekvencije, službe svecima svoga reda i svoje umetke u litanije.

Svi brevijari nijesu jednako pomnivo pisani. Najljepši je ductus brevijara br. IV. Zanimljiv je razvitak inicijala, nakita i minijatura, koje izrađivahu osobiti ljudi. Već se po inicijalima i minijaturama može donekle odrediti vijek postanju kodeksa. Već sam u Istri mogao konstatirati, kako je neki bečki umjetnik izrekao sud o starini jedne kapelice u Barbanu, a natpisi, što ih ja ondje otkrih, prilično potvrđuju njegovo mišljenje. Inicijali su često uzeti iz latinskih knjiga; katkada krivo upotrebljeni. Gdje koji se inicijali poradi bizarnih nakita i ne razaznaju, te ne naliče ni na koje slovo. Rubrikator je više puta zaboravio na inicijal, pa je pošao dalje ostavivši prazan prostor!

Najljepšim se ornamentima i minijaturama ističe misal II. Izradio ih je pravi umjetnik, vješt risar i slikar. Šteta, da mu ne znamo za ime. Misal I. dospio je u Vrbnik iz hrvatskog primorja, jer ga je svršio g. 1456.: „попъ томасъ, архижакан сен'ски и викарь госпо-дина Ан'дриѣ . . . бискупа сен'скога.“

Nije nikakovo čudo, što se u Vrbniku mnogo pisalo i prepisivalo, kada čitamo na strani 280.^b misala II. bilješku iz g. 1532.: „bi va vrbnici redovniki (= popovi) 41, ki misu služahu; i biše lipa služba bogu i svetoi divi (mariji)“.

Inicijali i minijature naših kodeksa zaslužuju s umjetničke strane osobitu studiju, odakle bi crpla koristi i glagoljska paleografija.

U Vrbniku se čuvaju u župnom dvoru tri kodeksa iz ostavštine pok. kanonika Petrisa, kojega baštinici cijene ih visoko, pa se ne mogu nagoditi, te su nepristupni nauci. Poznate su to stvari, djelomično i znanstveno obrađene (Jagić i pisac ovih redaka). To su:

1. Krčki statut na pergameni.

2. Veći kodeks na papiru sadržavajući korizmene povijedi i tumačenje muke Isusove, a pisan g. 1493. u Roču u Istri od žakna Šimuna Grebla sa više bilježaka iz XVI. vijeka. Ovdje ima i poveća ćirilaska bilješka od g. 1516. od istoga Grebla. Ovo ime našosmo već prije. Prošle godine namjerih se slučajno u „Narodnom Domu“ u Roču sa seljakom Greblićem, kojega sam razdragao viješću, da se ime Greblo i Greblić češće javlja u glagoljskim spomenicima XV. i XVI. vijeka.

Mnogo je stariji omot ovoga kodeksa.

3. Knjige blaženoga Bernarda opata sa opširnim kazalom. Iz kraja XV. vijeka. Ovo je dragocjen zbornik najrazličitijih članaka, većinom kršćansko-moralnih; ali dobija najveću važnost člancima iz sredovječne svjetovne književnosti. Evo nekih naslova: o „bahornicama“, o naravi orla, trojanska priča (rumanae troiski), lucidar, čtenie dobroga viteza Lundula, dvije pjesme o djevici Mariji, više mirakula d. Marije, mnogo žitija svetaca, pa i sv. Jeronima „Hrvatina“, „slovo prēmudrosti akirovê“, slovo meštra Polikarpa, ot ptice halandri, „nauk kata, meštra mudroga“ itd.

Ovo je za cijelo najzanimljiviji glagoljski zbornik, što ih se god sačuvalo.

Još sam u bivšega župnika Jakova Dminića, a sada kanonika u Krku našao dva veća, ali defektna kodeksa iz XVI. vijeka, kojih nam sadržaj prikazuje dio katoličke moralke: razmatranje o grijesima, o zapovijedima božjim, pa člančie: suci, likari, spicijali, bikari, zlatari, od junakov i devoik itd. Između jednoga i drugoga postoji neka sličnost.

Nekoliko glagoljskih kodeksa posjeduje i „Staroslavenska akademija“ u Krku:

1. Сермони дисципла у foliju. Na papiru. Ovo je

treći doslije poznati eksemplar istoga djela (jedan u mene iz Omišlja — o kome sam progovorio u Jagićevu „Archivu“ —, a drugi u Jugoslav. akademiji) iz XVI. vijeka. Bio je negda Crnčićev, onda Kocijančičev, napokon Kukuljevićev. I knjige sv. Bernarda bijahu neko vrijeme u Kukuljevićevoj knjižnici. Pored propovijedi nalaze se u ovoj knjizi i mirakuli blažene djevice Marije. Crnčić je zabilježio, da je original ovoga djela štampan g. 1514. u Lugdunu pod naslovom: „Discipulus“.

2. Tumačenje evanđelja (homilije). U ovom se rukopisu, koji potječe iz druge polovice XVI. vijeka, nahodi prepisana dukala mletačkog dužda Petra Pola Reniera od g. 1779., u kojoj se spominje matica vrbničke bratovštine od g. 1325.

3. Homilije iz početka XVI. vijeka (uglato pismo). Između homilija gornjih i ovih postoji velika sličnost.

4. Светосвети концилиј тридентински за спасение душе и тела оних, ки штали и обдержавали буду, знет из дѣачкога на хервацки, копиѣн руком попа Антона Франки. Sadržava više papinskih bula i zaključke pojedinih sjednica tridentinskoga koncila.

Pomenuta akademija posjeduje i Galcinjin prijevod sv. pisma iz početka 19. vijeka, pisan latinicom, a jezikom crkvenim pomiješanim s narodnim.

Mimogred spominjem, da „Staroslavenska akademija“ postoji u Krku od g. 1903. Pokrovitelj joj je krčki biskup dr. A. Mahnić, a svrha joj je: „njegovati staroslavenski liturgični jezik i promicati njegovo učenje, gojiti crkveno pjevanje, dotjerav ga, da bude odgovaralo crkvenim propisima“. Ona je „znanstveno društvo“, no radi i praktično starajući se oko potreba svećenstva i puka. Njezin naučni rad sastoji se doslije poglavito u kritičnom izdavanju nekih dijelova svetoga pisma

hrvatske recenzije, koje je priredio za štampu bivši njezin skriptor, Čeh Josip Vajs¹.

U krćkih trećoredaca nalazi se Ivančićev zbornik, o kome sam progovorio u „Starinama“ (XXIII.), nekoliko fragmenata misala i brevijara iz XIV. i XV. vijeka, a od štampanih knjiga: odlomak jednog lista hrv. misala,

¹ G. Vajs obilazio je krćkom biskupijom i učio školsku djecu novom pjevanju. Postiglo se to, da danas kod službe pjevaju djeca dosta neskladno, dok prije pjevaše narod unisono, i ako ne baš skladno, a ono mnogo srdaćnije.

Opravanost postojanja „Starosl. akademije“ ne može se nikako poricati. Kada bi se prepustila Rimu i pojedinim biskupima briga oko izdavanja hrv. liturđićnih knjiga, došlo bi skoro vrijeme, te bi ih opet nestalo. Pored „Starosl. akademije“ ne će to biti lako moguće. Ona misli sada, kako ćujem, na novo izdanje uobićajenog hrv. rituala i „Šćaveta“ na zastarjelom narodnom jeziku, a latinskim slovima.

U Rimu se u pogledu liturđićkih jezika drže strogo načela: „nil innovetur“, prema tome bi se smjele u hrv. crkvama upotrebljavati samo knjige, kojih jezik odgovara od prilike jeziku najstarijih naših štampanih misala i brevijara iz konca XV. i iz početka XVI. vijeka. No u srednjoj i južnoj Dalmaciji, gdje nije nikada cvala glagoljica, osjetila se davno potreba knjige, pisane latinskim slovima, u kojoj će se nalaziti sve ono, što svećenik pjeva na glas kod službe. Tako biše izdane već g. 1495. (Mleci): „Epistole i Evandelja“ od fra Bernardina Spljećanina na narodnom jeziku. Odavle se pomalo razvio t. z. „Šćavet“ (Schiavetto, Slavetum), koji je doživio mnogo izdanja te se i danas upotrebljava po Dalmaciji, hrv. Primorju i Istri. U Rimu rekoše, da je to abusus; ali abusus taj postoji već preko 4 stoljeća te je postao za narod zakonom. S tim faktom moraju računati i crkvene vlasti, pa tako će biti najbolje, ako što prije ugleda omiljeli „Šćavet“ svijetlo dana u novom izdanju.

Vrijedno je još spomenuti, da je od svih hrvatskih biskupa jedini biskup Mahnić proveo u svojoj biskupiji ponovno uvođenje staroslavenskog liturđićnog jezika hrvatske recenzije. On je na sinodu svoje biskupije nedavno ustanovio, kojim župama pripada prema uputama iz Rima pravo njegove porabe, te ga u budućnosti ne će moći nikako istisnuti latinski jezik.

editio princeps, na koži, dva krnja lista istog misala, na papiru, dok se u Glavotoku nahodi potpun eksemplar, a u Košljunu jedan list. Glavotočki istisak bijaše negda svojina poznatog osorskog arhiđakona Sovića. Još se čuva ondje i jedan istisak misala Pavla Modrušanina.

Iz Nevalje na Pagu poslao mi je u Krk župnik g. Bonifačić, moj bivši riječki učenik, poveći rukopis ispisan XVI.—XVIII. vijeka, u kome nađoh župne matice i dvije duhovne pjesme bez vrijednosti. Pod jednu talijansku naredbu zadarskog nadbiskupa Jerolima de Dominisa od g. 1706., koja je unesena u ovaj kodeks, potpisao se pop Grgo Čemelić glagoljskim slovima — latinicom nije jamačno umio pisati!

U mene su također nekolicina glagoljski kodeksi s otoka Krka. Neke sam već obradio, ili bar spomenuo, u Jagićevu „Archivu für slav. Phil.“ i u „Starinama“, a ostale ću potanje opisati u „Starinama“ s ostalom građom iz glagoljske književnosti.

Hvala na ljubavi i susretljivosti mojim krčkim prijateljima, osobito kanonicima Oršiću, Dminiću i Bogoviću, o. L. Brusiću i kor. vikaru V. Premudi, pa popu Jerku Grškoviću u Vrbniku.

U Krku mi se pružila prilika potanje pregledati i čuvane brevijare iz Novoga u hrvatskom Primorju, odakle su poslani na porabu Staroslav. akademiji. To su opsegom najveći liturgični kodeksi glagoljski. Svaki će od njih vagati oko 20 kilograma. Brevijar I. pisan je vrlo lijepo. Smionošću i množinom ornamenata natkriljuje sve vrbničke brevijare. Inicijali nijesu uvijek ukusni. Na 381^a čita se: попь мартинаць в гробници . . . под' новимъ винодоли 1495. Jednostavniji je br. II. od br. I. u pogledu inicijala i nakita. Često su ispušteni inicijali i rubrike. Kao da se već osjećahu posljedice tiskanog misala od g. 1483., te su rukopisne knjige

gubile pređašnju vrijednost. pa su zato i nemarnije pisane. Oba brevijara sadržavaju i psalme. Na strani 298^a potpisao je godine 1835. Ivan Mažuranić svoje ime, ispod njega A. Parčić g. 1878., Valjavec 1887., a ja dodah svoje ime g. 1909.!

9.

S veseljem konstatujem, da je hrvatska glagoljska književnost najbolje zastupana u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, a za skupljanje njeno stekao je vječnu slavu Ivan Kukuljević. Da ne bješe njega, bio bi za cijelo znatan dio toga blaga propao.

Doslje sam pregledao preko 60 brojeva glagoljskih rukopisa, pisanih na koži i na papiru. Većina tih rukopisa pripada XVI., XVII. i XVIII. vijeku. Najvažniji su brevijari (sedam), ako uzmemo u obzir vrijeme postanja, krasotu pisma i nakita (djela XIV. i XV. vijeka), pa jedan misal iz XV. vijeka, a potječu iz Istre, Vinodola i s otoka Pašmana. Važna je i velika zbirka fragmenata — veća od ljubljanske —, koje još nisam proučio.

Raznolikošću sadržaja natkriljuju glagolitica naše Akademije sve ostale zbirke. Pored crkvenih djela nahodimo u njoj pravnih spomenika (sudbenih odluka i zapisnika iz Veprinca u Istri i iz Vrbnika na Krku), bratovštinskih zapisnika, župničkih matica, legenda, franjevačkih regula, notarskih spisa, eksorcizama, odlomak lucidara (doslje nepoznat), crkvenih drama (jedna je bila do sada nepoznata) itd.

Crkvena je literatura dakako pretežna. Nema teološke grane, koja ne bi bila koliko toliko obrađena. Tu ima mnogo djela, koja su potrebna svećeniku u njegovoj službi i učeniku u bogosloviji. Sada će se moći odrediti, što su i koliko su negda učili hrvatski

„žakni“ (bogoslovci). Neobično je mnoštvo zbornika propovijedi (osobito korizmenjaka), molitava i duhovnih pjesama (napose šekvencija). Dosta ima i oficija, osobito Majke božje.

Naša je glagoljska literatura i kompilatorska i prijevodna. Prerađivala su se i domaća djela. Tako je krčki fratar Depope (početak 17. v.) prepisao, promijenivši donekle jezik, neka djelca Divkovićeve glagoljicom, koju zove hrvatskom prema Divkoviću, koji zove ćirilska slova srpskima.

Otkrio sam i više duplikata istoga djela. Tako se nahode: jedna „postila“ u Zagrebu, a druga u Ljubljani (od iste ruke); „Antonin“ (uputa svećenicima o ispovijedanju) u Zagrebu i u Rimu (16. vijek); „Dijalozi Grgura pape“ u Zagrebu (dvije redakcije) i u Trogiru¹; „discipul“ u tri istiska itd.

Najveći glagoljski rukopis, koji je do nas došao, jest onaj, što dolazi u Akademiji pod signaturom I. d. 40., a Kukuljević ga pripisuje „popu Ivanu iz Poljana kod Zadra“ (16. vijek.) Ja sam međutim našao u sredini ime „don Ive Gardovića, koji je prinesao u harvaski jazik“ itd. Sadržava na 1534 strane in folio tumač sv. pisma, nauk kršćanski i različite propovijedi. Ni u osam dana ne bi ga čovjek pročitao. Htio sam da vagnem taj golemi rukopis, no akademijska vaga nosi samo 15 kg., a on je mnogo teži! Pismo nije najljepše, jezik je hrvatski narječja čakavskoga, nego nagrđen grdnim brojem talijanskih riječi. Toliko muke, a gotovo ni zašto! Štokavštine čiste nijesam našao nigdje, kajkavštine dosta malo. Glagoljska naša literatura pripada eto katoličkoj crkvi i Čakavcima, koji vode kolo u sredovječnojnoj književnosti.

¹ Ako su pouzdane vijesti mojih prijatelja, nahode se još dva primjerka ovoga djela: jedan u Spljetu, a drugi u Košljunu.

Što se tiče provenijencije kodeksa naše Akademije, najviše će ih biti s otoka Krka, manje iz Vinodola, Istre i zadarskih otoka.

Još mi preostaje, da pregledam ostatak rukopisa Jugosl. akademije, pa one u sveučilišnoj i kaptolskoj knjižnici u Zagrebu. Trebalo bi još da opet krenem u Istru i u hrvatsko Primorje. Kada sam se dao na svestrano izučavanje glagoljske književnosti, imao sam na umu i paleografiju, koja je nemoguća bez fotografijskih snimaka. Ta se je moja misao svidjela našem predsjedniku, g. T. Smičiklasu, pa sam tako o trošku Akademije dao izraditi fotografijske snimke gotovo svih glagoljskih kodeksa, što se nahode izvan Hrvatske. Proučavanje ove građe unijet će za cijelo dosta svijetla u zamršeni problem o postanju i evoluciji glagoljskog i ćirilskog pisma.

U Varaždinu, na kraju svibnja 1909.